

SVETA HILDEGARDA IZ BINGENA - KNJIŽEVNOST I TEOLOGIJA U VIZIJI

Marija-Ana Dürriegl

UDK: Sv. Hildegarda(1098.-1179)Bingen:27-789.2-428
Sv. Hildegarda 27-789.2-052
28-22 Sv. Hildegarda(27-274.2+82+82-3+82-251+2+78+1)
27-14:27-144.892
159.963.3Sv.Hildegarda“653“

Staroslavenski institut, Zagreb
duerrigl@stin.hr

<https://doi.org/10.34075/cs.58.1s.6>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 5/2022.

Sažetak

Iz svih djela sv. Hildegarde iz Bingena proviru nadahnuće i upute iz Pravila sv. Benedikta. Za života cijenjena, dugo je vremena njezino djelo bilo zastrto pomanjkanjem zanimanja, da bi u 20. stoljeću bila “ponovno otkrivena” kao autorica čija djela - književnost (proza, stihovi, dramsko prikazanje), teologija, glazba, prirodna filozofija - i današnjim primateljima progovaraju kao jedinstven spoj poetskoga nadahnuća i nabožne književnosti. Ona uvijek promatra sve stvorenje kao jedno, kao Božje djelo pa stoga traži veze između povijesti svijeta i povijesti spasenja, te između stvorenoga, materijalnoga svijeta i Stvoritelja, tj. one stvarnosti koja je neprolazna. A u središte stvaranja Bog je bio postavio upravo čovjeka koji jest creatura, ali ima i dostojanstvo da bude operarius Dei. Taj panoramski pogled najjasnije dolazi do izražaja u Hildegardinim vizijama, napose u djelu “Scivias” (nastalom između 1142. i 1151. god.) koje obuhvaća različite žanrove i diskurse, od stihova preko (kraćih) teoloških traktata, do prirodno-filozofijskih razmatranja. Uz to u vizijama kombinira različite module (pitanja i odgovori, pripovijedanje, opis, tumačenje, komentar), a takav se postupak može nazvati specifičnim višeglasjem ili suzvučjem različitih žanrova i modusa.

Ključne riječi: Hildegarda iz Bingena, vizija, poetika, traktat, hermeneutika

UVOD

Hildegarda iz Bingena (1098.-1179.) bila je jedna od najznačajnijih benediktinki zrelog srednjeg vijeka.¹ Njezino se raznorodno djelo može proučavati s raznih gledišta, ali ovdje je naglasak na činjenici kako su njezine vizije jedinstven spoj teologije i književnoga nadahnuća u okviru srednjovjekovne pisane riječi uopće.² U tomu je posebnost te crkvene naučiteljice koja je još uvijek možda poznatija kroz prizmu popularizacije, kako kakva "učiteljica zdravoga života i ispravne prehrane".

Ona nije bila samo teologinja i umjetnica, nego i glavarica dvaju samostana, institucionalno i organizacijski (pa i pastoralno) vrlo aktivna - čitav njezin život i djelo bitno su utemeljeni u benediktinskoj duhovnosti i benediktinskom načinu života,³ kako je sama zapisala "in obseruatione regulę sancti Benedicti".⁴

U svemu ju je vodila vrlina *discretio*, kao najbolja vodilja za svakoga čovjeka u neprestanoj borbi dobra i zla u čijem je središtu čovjek kao vrhunsko Božje djelo.⁵ Kroz brojne slike i motive u svojim vizijama ona ističe osobit antropocentričan sustav razmišljanja; uostalom, i Spasitelj se utjelovio kao čovjek. Zato čovjek ima dosto-

¹ Ovaj je rad dio istraživačkih i diseminacijskih aktivnosti u sklopu *St. Hildegard-Akademie. Zentrum für Wissenschaft, Forschung und europäische Spiritualität* (Eibingen, Njemačka).

² Marija-Ana Dürrigl, Sveti Benedikt kroz pogled svete Hildegarde iz Bingena, *Crkva u svijetu*, 53 (2018.) 1, 7-25.

³ Napisala je i vlastito kraće tumačenje Pravila sv. Benedikta, te kraća teološka djela, usp. izdanje *Hildegardis Bingensis Opera minora (=Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 226*, prir. Hugo Feiss i sur.), Brepols, Turnhout, 2007.

⁴ *Hildegardis Bingensis Liber divinorum operum (=Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 92*, prir. Albert Derolez i Peter Dronke), Brepols, Turnhout, 1995., 463.

⁵ Kako kaže, "homo autem plenum opus Dei est" - usp. *Hildegardis Bingensis "Testamentum propheticum". Zwei Briefe aus dem Wiesbadener Riesencodex* (prir. José Luis Narvaja), Aschendorff Verlag, Münster, 2014., 110. Ili nešto opsežnije: "Čovjek dakle, po duši božanski a po zemlji zemaljski, jest puno Božje djelo. Stoga razumije i zemaljsko i u zrcalu vjere prepoznaje nebesko", gdje se formulacija "po zemlji" odnosi na tijelo, tjelesno, na prah ("Homo itaque, per animam diuinum et per terram terrenus, plenum opus Dei est. Vnde etiam terrena scit et in speculo fidei celestia cognoscit.") - *Hildegardis Bingensis Liber divinorum operum*, 1996., 223. Tu je i jedna od omiljenih Hildegardinih metafora, ona zrcala. Čovjekov je životni put težak i zahtjevan, u neprestanoj borbi i traženju ispravnih odluka: "On stoji među dvama putevima, od kojih je jedan truo, a drugi obasjan suncem" ("Iste inter duas vias stat, quarum altera putrida est, altera per solem lucens.") - *Testamentum propheticum...*, 2014., 161, s metaforama svjetla za dobro i truleži za zlo. Ovdje se prvi put donose hrvatski prijevodi iz Hildegardinih djela, prev. M.-A. Dürrigl.

janstvo, zato on stoji u središtu i njegova djela odjekuju svemirom, ali to je i njegova velika odgovornost zbog koje je čovjek i pozvan da sudjeluje kao suradnik u Božjem planu otkupljenja. Pojednostavnjeno se može kazati kako je u središtu *svih* Hildegardinih djela odnos Boga i čovjeka, tj. položaj i uloga čovjeka u povijesti svega stvorenoga svijeta. Tako stvara poseban kaleidoskopski dojam, ili pak zaista panoramsku vizuru, kroz koju se katkad nije lako "duhom kretati" i razumijevati - zato dijeli pojedine vizionarske odsječke u pod-odsječke kao duhovna *loca* na kojima je moguće zastati i promišljati, naučiti, doživjeti koju emociju.

1. HILDEGARDINE VIZIJE KAO DOŽIVLJAJ, POUKA/TRAKTAT I ESTETSKI TEKST

Namjera je ovoga razmatranja ukazati na originalan postupak kojim Hildegarda odijeva teološke misli u književni, poetski izričaj. Kako ističe Maura Zátanyi, osebnost je njezine teologije u *slikovitosti*, a tu u međudnos dolazi dubina promišljanja i nadahnutost izričaja.⁶ Slike su naime dojmljive i pamtljive; one mogu djelovati kao *loca fenestralia* koje Hildegarda spominje u jednom svom djelu. Takva⁷ su *loca* istovremeno i "mjesta" u umu i pamćenju, ali su to i trenutci u životu kad se Bog otkriva čovjeku.

U okviru književnoga žanra (eshatoloških) vizija njezin je opus poseban:⁸ ona gleda bez ekstaze, pri punoj svijesti, a slike su joj zgusnute i teško razumljive, nerijetko začudne i neočekivane. U njezinim vizijama prvo dolazi iskaz o viziji kroz grozdove bogatih, maštovitih, teško razumljivih slika, a zatim slijedi njihovo minuciozno tumačenje (s doslovnim vraćanjem na citate iz vizije). Objašnjenje dolazi redovito glasom Živoga Svjetla (ili Glasa s Nebesa),⁹ a u strogom smislu ima manje *naracije* nego u ostalim srednjovjekovnim vizijama. Međutim, njezini su *opisi* slikovitiji i bujniji, neočekivani i dramatični: primjerice, tu je ljudski lik s golemim krilima, a tijelo mu je pokriveno ljuskama poput ribe,¹⁰ ili obličje koje u sebi

⁶ Usp. Maura Zátanyi, *Hildegard von Bingen (=Zugänge zum Denken des Mittelalters Bd. 8)*, Aschendorff Verlag, Münster, 2017.

⁷ Koristimo isti rod kao Hildegarda, jer se sintagma "loca fenestralia" pojavljuje samo jednom i upravo u takvu gramatičkom obliku.

⁸ Peter Dinzelsbacher, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter (2. izd.)*, Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart, 2017., 302.

⁹ U tom su smislu njezini doživljaji istovremeno *visio* i *auditio*.

¹⁰ *Hildegardis Bingensis Liber divinatorum operum*, 1996., 385.

spaja čovjeka, medvjeda i grifona i koje još k tomu govori,¹¹ ili mlada djevojka koja na prsima ima dva prozorčića, a jelen se propinje među njima.¹² U tumačenje se uvodi modus pitanja i odgovora (*quomodo? quid est hoc?*) i dijalog/monolog, mali žanrovi kao malo prenje, mala vizija (vizija unutar vizije) i egzempl, a katkad se homilija (ili barem homiletski modus) ugrađuje u cjelinu kao mali žanr. U djelu "Scivias" na kraju dolaze i nadahnuti stihovi koje će autorica razraditi u glazbeno-scenskom djelu "Ordo virtutum", dok je vizija "Liber vitae meritorum" većim dijelom oblikovana kroz dijalog (upravo: prenje) 35 parova suprotstavljenih grijeha/poroka i vrlina/krjeposti.¹³ Na te se sukobe nadovezuju odsječci o paklenim i čistilišnim mukama za grješnike, te savjeti kako se pokajati (učiniti pokoru) i kako uopće izbjeći da čovjekov život bude vođen snagom i strašću grijeha. Takav sadržaj, ali i takav panoramski pjesničko-tumačenjski pristup u drugih vidjelaca nije zabilježen.

Ono što proučavatelje književnoga žanra vizija odmah začudi jest Hildegardino povezivanje literarnih odlika djela s diskursom traktata, ali i s uvođenjem drugih malih žanrova, osobito egzempla i izravnoga govora, pa i stihova, u viđenja.¹⁴ Takvih postupaka u drugih srednjovjekovnih vidjelaca nema. S druge strane, rijetki su teološki traktati (koji u sebi sjedinjuju hermeneutiku i moralnu pouku) s toliko slikovitosti i mašte. Hildegarda je dakle jedini srednjovjekovni vidjelac koji (katkad godinama) promišlja viđeno i čuveno, pa onda ta tumačenja i zapisuje, pa sve te doživljava izravno dovodi u vezu sa Svetim Pismom. Već je taj hermeneutički postupak svojevrsna "teologija".

Ovdje nam valja izreći *caveat*: naime, s našega filološkoga zrenika ne možemo dublje ulaziti u zaista brojne odsječke njezinih vizija koji se mogu iščitavati kao teološki i filozofski. Namjera nam je ukazati na suptilnu - i za primatelja zahtjevnju - međuigru pripovijedanja i hermeneutike, poetičnosti i moralne pouke, dramatičnosti i dubokoga promišljanja.

¹¹ *Hildegardis Liber vite meritorum* (= *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 90, prir. Angela Carlevaris), Brepols, Turnhout 1995., 14.

¹² *Hildegardis Bingensis Scivias* (= *Corpus Christianorum* 43, *Scholars Version*, prir. Adelgundis Führkötter i Angela Carlevaris), Brepols, Turnhout, 1978., 558.

¹³ Usp. kritičko izdanje *Hildegardis Liber vite meritorum*, 1995., te njemački prijevod s kraćom uvodnom studijom *Hildegard von Bingen: Das Buch der Lebensverdienste. Liber Vitae Meritorum* (prev. i prir. Maura Zátanyi), Abtei St. Hildegard - Beuron Kunstverlag, Eibingen - Beuron, 2014.

¹⁴ Kod stihova valja naglasiti kako nije riječ samo o pjesničkom nadahnuću i svojevrsnu "ukrasu" unutar djela, nego su pjesme uvijek i sublimirana teološka misao, ali dojmliivije iskazana kroz ritam i bujnu, višeslojnu slikovitost.

Njezina vizionarska trilogija koja uključuje djela *Scivias* (1141.-1151., dalje u tekstu: SC),¹⁵ *Liber vitae meritorum* (1158.-1163. dalje u tekstu: LVM) i *Liber divinatorum operum* (1163.-1170., dalje u tekstu: LDO) - osobito je tumačenje Svetoga Pisma, individualno, slikovito i pjesnički nadahnuo. Primjerice, četvrta vizija prvoga dijela *Liber divinatorum operum* je tumačenje, odnosno komentar, sintagmu po sintagmu, prologa Ivanova Evanđelja. Dakako, kako sama kaže "Et ego paupercula in eadem visionem docta dicebam..." - dakle, ona je (jadna neuka) *bivala poučena* Božjim tajnama *upravo kroz vizije*, a glas Živoga Svjetla (tj. samoga Boga) koji joj razlaže viđeno, nalagao joj je da viđeno zapiše drugima za pouku. Na početku djela LVM piše: "čula sam glas s neba koji mi je govorio: 'Ti koja si od djetinjstva podučavana duhom Gospodnjim ne u tijelu već duhovno u pravom viđenju, kazuj ono što vidiš i čuješ [...] i piši po meni, a ne po sebi'".¹⁶ Slično tako piše i u epilogu LDO: "I ja sirota u toj viziji poučena rekoh."¹⁷ Dakle, za nju je vizija i doživljaj i pouka; u različitim varijacijama u svakoj svojoj knjizi ponavlja da je pouka upućena prvenstveno njoj samoj, a zatim ona te sadržaje prenosi drugima. Sva su njezina viđenja "oblikovana na korist vjerujućima"¹⁸ jer se doživljavala proročki, kao prenositelj Istine i opetovano u svim djelima isticala da gleda u istinskom, autentičnom viđenju, "in uera uisione", a ne u ekstazi ili u snu.

Međutim, treba naglasiti kako Hildegarda sebe zapravo doživljava *dvójako*, i tu je u njoj samoj svojevrсно *unutarnje prenje*: premda osjeća jak proročki poziv, izrazito je svjesna svoje neznatnosti i krhkosti. Stoga u SC-u piše snažnu antitezu u središte koje stavlja sebe samu i svoju viziju: "Oj slabi čovječe koji si prah zemaljski i pepeo od pepela [...] Uspravi se i viči i kaži što ti se pokazalo najmoćnijom snagom Božje pomoći."¹⁹ Pritom ne samo da *gleda*, nego i *čuje*.

¹⁵ Taj naslov neki istraživači prevode kao "Spoznav putove (Gospodnje)" - međutim, Zátonyi smatra kako to nije točno. Uostalom, sama Hildegarda piše to kao jednu riječ, "libri Sciuias" - je li onda i izraz *sciuias* zapravo njezina latinska novotvorina?

¹⁶ *Hildegardis Liber vite meritorum*, 1995., 9: "audiui uocem de celo mihi dicentem: 'Tu que ab infantia tua per spiritum Domini non corporali, sed spiritali uera uisione docta es, dic ea que nunc uides et audis [...] et scribe secundum me, et non secundum te [...]'"

¹⁷ *Hildegardis Bingensis Liber divinatorum operum*, 1996., 464: "Et ego paupercula in eadem uisione docta dicebam..."

¹⁸ *Nav. dj.*, 387: "ad utilitatem credentium sunt".

¹⁹ "O homo, quae fragilis es de puluere terrae et cinis de cinere, clama et dic [...] Surge ergo et clama et dic quae tibi fortissima uirtute diuini auxilii manifestantur." - *Hildegardis Bingensis Scivias* 1978., 8. Zanimljivo je primijetiti da o sebi

Dakle, u nje se spajaju *uidi, conspexi i audiui, audiuique*. Slušanje je redovito vezano uz tumačenje (iz usta Živoga Svjetla), ali čuju se i riječi pojedinih personificiranih likova (životinja ili vrlina). Sinestezija je stoga ne samo poetsko pomagalo, nego narav doživljaja.

Ono što Hildegarda želi postići u parenetičkom smislu - kao vizionarka, kao prorok - jest *promjena*. Čovjek se mora pokajati, popraviti svoj život kako bi popravio svijet što je njegovim grijehom uprljan, a Božji izvorni plan narušen. Međutim, svjesna je da se grješni čovjek ne može stubokom, odjednom promijeniti, jer to nije (jednokrat) događaj nego (trajni) *proces*, svojevrsno unutarnje putovanje. Zato je u jednoj od najpoznatijih svojih duhovnih slika Hildegarda postavila čovjeka u središte plamenoga kruga ili kotača koji se stalno vrti.

Njezine su vizije jedinstvene i vrlo samosvojne, drukčije od ostalih sačuvanih iz srednjega vijeka - po bujnosti i kompleksnosti slika, a nadasve po tome što Hildegarda sama zapisuje i tumačenje viđenoga na više razina, od moralne do alegorijske i anagoške. Ono redovito dolazi iz usta Boga, tj. Živoga Svjetla koje joj omogućava da vidi skrovitosti i istine Božjega djelovanja kroz povijest stvaranja i spasenja.

Može se zaključiti da su njezine vizije zapravo mješavina različitih (malih) žanrova i modusa.²⁰ Dok je u viziji pretežit narativni i dramski modus, u objašnjenjima prevladava drukčiji diskurs - međutim, i njega Hildegarda prekida narativnim dijelovima. Ne samo da tumačenje prekida pitanjima (*quid est hoc? quomodo?*) na način popularnih didaktičnih knjiga poput pitanja i odgovora, nego se pripovijedanjem (pa i nekim dramatičnim dijelovima kao što su pokrenuti, osjećajni monolog i dijalog) oživljava i pojačava dojam na primatelja. Pitanja se koriste ovdje i u svrhu amplifikacije, te privlačenja pozornosti. I iako redovito sama na pitanje daje odgovore glasom Živoga Svjetla koje čuje u viziji (to je dakle je retorička *subiectio*), ta metoda ne djeluje mehanicistički niti redundantno, jer nije riječ o pukim retoričkim pitanjima, nego je to stimulativno pripovjedno-stilsko sredstvo.

piše kao o "homo", dakle onkraj podjele na muško i žensko, ali to je zasebna tema.

²⁰ To ne čudi jer za srednjovjekovne vizije općenito vrijedi: "A third component in vision texts is the aesthetic, long familiar to literary critics but acknowledged only recently by scholars of religion. Most medieval vision texts, whether prose or verse, display at least some impulse toward artistic refinement." - Barbara Newman, What Did it Mean to Say "I Saw"? The Clash Between Theory and Practice in Medieval Visionary Culture, *Speculum* 80 (2005.), 1, 3-4.

2. SLIKOVITOST IZMEĐU POETIKE I TUMAČENJA/RAZUMIJEVANJA

Slikovitost je temeljna značajka svih srednjovjekovnih vizija, ali ovdje je osebujna. Maura Zátonyi u svojoj studiji piše o “*Ver-sprachlichung der imaginativen Vermittlungen der visio*”.²¹ Riječ je o postupku “pojezičenja”, tj. iskazivanja duhovnoga i transcendentnoga doživljaja kroza slikovitost karakterističnu za viđenja. Nju pak omogućuje ljudski jezik, ali je istovremeno uvjetuje, odnosno zahtijeva zbog ograničene sposobnosti razumijevanja primatelja (čitatelja i slušatelja) koji takvu vrstu doživljaja (viziju) nisu nikad iskusili.

Hildegarda koristi metaforično i slikovito izražavanje jer je ono nužno kad se govori o transcendentnome (ljudi su ograničeni u mogućnosti njezina shvaćanja i spoznavanja), ali i omogućava nove emocionalne i misaone poveznice i pomaže u razumijevanju. To njezinu metaforičkom izražavanju daje i hermeneutičku i gnoseološku dimenziju ali istodobno stvara veoma individualan opus u okviru srednjovjekovne literature vizija. Naime, ona svjesno ne samo da preuzima biblijske slike i motive i onda ih slobodno kombinira i dakako *očudnjuje*, nego ona to radi u obliku vizije, viđenja. Zátonyi u istoj studiji piše o “*Bildverfremdung*” jer slike i prizore iz Biblije tumači novim vlastitim slikama što u primatelja izaziva čuđenje, ali i promišljanje. Hildegardin egzegetski postupak povezuje Stari i Novi Zavjet, a pogled joj je uvijek Kristocentričan i antropocentričan. Bog je u središte stvorenja bio postavio upravo čovjeka koji jest *creatura*, ali ima i dostojanstvo da bude *operarius Dei* ili *cooperarius Dei* (kako je to suvremenije izrazio papa Benedikt XVI.). Upravo to je nedokučivi znak Božje ljubavi prema čovjeku, pomalo i zastrašujuć, ali i velika prilika za čovjeka. To je tema oko koje se zapravo pletu sva Hildegardina djela - mi smo Božja stvorenja kao njegova zrcala, njegovi su-oblikovatelji svijeta, mi smo njegova živa čudesa.²²

Vizija je uvijek slika, odraz Istine i transcendentalnih, nedokučivih sadržaja kroz razna obličja i simbole što ih čovjek svojim nesavršenim sposobnostima može doživjeti (vidjeti i čuti) i svojim ograničenim jezikom iskazati. Čovjek kroz vanjske, vidljive pojavnosti uči o unutaršnjem, o tajnama Božjih putova - to je Hildegardina temeljna misao. A kroz umjetnost i stvaralaštvo čovjek može bolje spoznati svoju vezu sa Stvoriteljem; to je Eurigenin stav što se

²¹ Maura Zátonyi, *Vidi et intellexi...*, 2012., 42.

²² Usp. Barbara Newman, Commentary on the Johannine Prologue: Hildegard of Bingen, *Theology Today*, 60 (2003.), 21.

može iščitati i iz Hildegardinih djela (pa i shvatiti iz njezina života kao umjetnice, spisateljice i skladateljice).²³

U hermeneutičkom pak tumačenju tih slika Hildegarda rabi nove slike, simbole i metafore, pa se nameće pitanje može li se donekle razmišljati i o *poetici* njezine hermeneutike. Naime, postupak *očudrjenja* (*Verfremdung*) o kojemu detaljno piše Zátonyi²⁴ kao posljedak "slikovite teologije" 12. stoljeća, ali i Hildegardina osobnog senzibiliteta, rezultira tekstovima koji imaju i prepoznatljivu književnu vrijednost. Hildegardino inzistiranje da je nešto vidjela u pravoj, istinskoj viziji ("in uera uisione") nije u suprotnosti s namjerom da se pouka odjene u estetski oblikovan izričaj, niti s pozivom da primatelj često promišlja to što "slaže u sjećanju dobroga znanja".²⁵ Tu je riječ o kreativnom procesu, o dijalogu teksta s osjećajima, s razumom, ali i s voljom svakoga pojedinca koji čita ili, češće, sluša tekst vizije. Štoviše, tu je i poziv da pročitano valja posvojiti, "učiniti vlastitim" u smislu određenoga ponašanja, odnosno u odbacivanju grijeha i pristajanju uz dobro. To je čovjekova snaga, to je Božji dar - razlučiti dobro od zla, aktivno sudjelovati u borbi vrlina i grijeha/izazova - ali tu i leži čovjekova velika odgovornost i potencijal da su-stvara svijet.

Hildegardine su slike i metafore bujne i višeznačne, njihovi značenjski valeri ovise o kontekstu u kojem se nalaze, tj. u koji ih autorica stavlja. Primjerice, jedna od omiljenih njezinih metafora jest *kotač*. Nadovezujući se na tu metaforu, djelo SC također se može gledati kao specifičan "literarni kotač" u čijoj se vrtnji izmjenjuju i miješaju književno stvaralaštvo i teološko promišljanje. Jedno je s drugim međusobno duboko povezano (dakako, katkad uvjetovano), tvoreći uistinu originalan sastav u korpusu srednjovjekovne latinske pismenosti. Pritom se ne smije zaboraviti kako je to djelo napisala *žena*. U tom smislu nije nevažno makar i spomenuti kako je, za razliku od drugih videlica, Hildegarda prilično suzdržana u uporabi pojma *ljubav* (*caritas*).²⁶ Ona naime tu vrlinu gotovo u pravilu pove-

²³ O Hildegardinoj povezanosti s Eurigenom već je pisano, vidi npr. Christel Meier, *Eriugena im Nonnenkloster? Überlegungen zum Verhältnis von Prophetentum und Werkgestalt in den *figmenta prophetica* Hildegards von Bingen, *Frühmittelalterliche Studien*, 19 (1985.), 466-497.*

²⁴ Usp. na više mjesta u Maura Zátonyi, *Vidi et intellexi...*, 2012. Izraz *očudrjenje* ovdje koristimo kako se ne bi pomiješao s već postojećim terminom *očudenje* jer on pokriva drukčije značenjsko polje.

²⁵ Navod je iz djela LVM: "in memoriam bone scientie componat" - *Hildegardis Liber vite meritorum*, 1995., 159 (pritom izraz "bone" ima više značenjskih slojeva).

²⁶ Usp. Peter Dinzlbacher, *Hildegard von Bingen über die Liebe*, C. H. Beck, München, 2005.

zuje s drugima kao što su milosrđe, pravda, poniznost, dobrohotnost... Ljubav je uvijek prožeta tim drugim vrlinama/značajkama,²⁷ kao da ju one ispunjavaju i dopunjuju i tako je uzdižu prema ishodišnoj Ljubavi iz koje je sve poteklo.

U cjelini se djela slika (viđenje) i tumačenje ne mogu dijeliti, jer je jedno s drugim povezano. Ona prvo gleda slike i pomno ih opisuje, a zatim ih iscrpno razglaba. Pouka nije samo hermeneutička, nego se uvijek uz to navodi i ono što je za primatelja ispravno; može se dakle govoriti i o moralno-poučnoj, te pastoralnoj kvaliteti njezinih vizija. A slike, odnosno slikovitost kao bitna značajka vizija su veoma djelotvorne jer su upravo slike (a ne pojmovi) pamtljive i dojmljive - one mogu funkcionirati kao *fenestralia loca* (LVM) na kojima Bog čovjeku otkriva Istinu i Dobro; ta je sintagma također Hildegardin neologizam (a njih ima podosta u njezinu opusu).

Dramatičnost i pjesnička nadahnutost najjasnije se iščitavaju iz monologa grijeha/mane i vrlina u djelu LVM - velik se dio te vizije upravo temelji na prenjima suprotnosti. Prenje, sukob pojedinoga grijeha ili mane s njegovom oprječnom vrlinom, započinje prijetnjom između nagnuća/ljubavi prema svjetovnom, vremenitom (*amor saeculi*) i nagnuća/ljubavi prema nebesima (*amor caelestis*). Zatim se pred čitateljem ili slušateljem redaju različite spodobе, obličja u kojima Hildegarda vidi grijehе (npr. razne životinje ili groteskne zooantropomorfne pojave),²⁸ da bi sukob završio prenjem personificirane tuge ovoga svijeta/vremena (*tristitia saeculi*) i nebeske/rajske radosti (*caelestis gaudium*). Prvi lik u viziji je čovjek koji grli mlado drvo, puno lišća i životnoga soka; no, dok on izgovara svoje grješne i zabludjele misli o tome kako ima sve što mu treba i da se život svodi na tjelesno i materijalno, lišće s drveta otpadne i ono suho pada na zemlju. Na kraju pak grijeh vidimo u obličju žene koju svojim suhim granama obuhvaća suho, neplodno drvo i ona se zdvojno pita zašto je uopće rođena jer je puna straha i beznađa. Njezin monolog odražava krivi stav koji vodi u grijeh: "Kad bih vikala na nebesa i tražila što mi treba od sunca, mjeseca i zvijezda, ništa mi ne bi dostajalo. Zato ću sve što god mogu steći mislima, riječima i djelima zadržati

²⁷ Kao ilustracija te misli može se navesti odlomak iz SC I, 2, 33, u kojemu se poniznost uspoređuje s dušom, a ljubav s tijelom. Oboje je različito, ali nedjeljivo međusobno povezano, a u skladu s drugim vrlinama pomažu čovjeku da postigne spasenje, tj. čovjek treba biti vođen tim vrlinama da se očuva od grijeha i da djeluje na slavu Božju: "o homines, ad gloriam Dei et pro salute uestra humilitatem et caritatem sectamini" - *Hildegardis Bingensis Scivias...*, 1979., 38.

²⁸ Usp. Marija-Ana Dürriegl, Zooantropomorfija u viziji svete Hildegarde iz Bingena, *Bogoslovska smotra*, 90 (2020.), 1, 107-124.

uza se, kako bih mogla živjeti.”²⁹ Tako se krug ljudskih stranputica smišljeno zatvara, a konačni odgovor daje vrlina koja radosno (!) poučava kako je sve što vidimo oko nas dobro i plodno, sve je od Boga, a oni koji to ne vide, žive u sljepoći straha i očaja. Riječi su u tim prenjima promišljeno odabrane, a slike su moćne. Prinjerice, iz monologa *celestis gaudii* (nebeske radosti): “Cvjetove ljiljana i ruža u posudi svojoj nježno skupljam i svaku zelenu snagu, i svim djelima slavim Boga [...] Duša potvrđuje nebesa, a tijelo zemlju; i tijelo oslabljuje dušu, duša pak suspreže tijelo. Stoga, luda i slijepa, razmisli što govoriš...”.³⁰ Česte su slike i/ili usporedbe iz prirode, kao primjerice ovdje s krasnim (simboličnim!) cvijećem, a tu je i ključni pojam *viriditas*, “zelena snaga”, te pouka i upozorenje, poziv. To nije samo upozorenje grijehu kojem se personificirana vrlina nebeske radosti tako obraća (on je već bio izgovorio svoj beznadni, očajni, ludi monolog, a to je *tristitia mundi*) - koliko li se slušatelja moglo u njemu prepoznati! A na to slijedi odgovor vrline koja zapravo govori “svima nama” i potiče osjećajnu reakciju; teološko tumačenje i pastoralni poziv na obraćenje dolaze zajedno. Na posebnu mjestu u cjelini vizije čita se opis paklenih muka za one koji se ne ufaju u Boga nego ostaju u svjetovnim tjeskobama,³¹ s podosta općih mjesta iz eshatoloških vizija.

Hildegarda je majstor igre riječima (*annominatio*) i etimologiziranja, poigrava se s poveznicama između *homo*, *humus*, *humilitas*, *humanitas* ili pak s *virgo* - *virga* kad piše o Bogorodici.³² Marija je

²⁹ “Quod si etiam ad celum clamarem, et si a sole et a luna ac a stellis necessaria mea expeterem, nihil mihi conferret. Quapropter omnia que cogitando, loquendo et operando aquirere potuero, illa mihi attraham, quatinus suer terram uiuere possim.” - *Hildegardis Liber vite meritovm...*, 178.

³⁰ “Flores quoque rosarum et liliorum, et omnem uiriditatem in sinum meum leniter colligo, cum omnia opera Dei laudo [...] Anima celum, caro terram testatur; et caro animam affligit, anima autem carnem constringit. Unde, stulta et ceca, quid loquaris considera.” - *Hildegardis Liber vite meritovm*, 1995., 226-227. Anakronističnim bi se rječnikom moglo reći kako karizmatičarka u svim svojim djelima poziva čovjeka da radi na svom karakteru, da ga razvija i upravlja prema Dobrom, Lijepom i Istinitom, da kroza svoje svjesne odabire u životu uči kako da živi krjeposno, sretno - upravo po Božjem namislu. Svaki je dan izazov, svaki je dan korak na trajnom putu *conversionis* od zla prema dobru ili barem prema boljem.

³¹ Naime, za svaku je skupinu grješnika - u LVM prikazanu kroz personificirane grijeha i njihove monologe - predložen način pokore, a za one koji sa sebe ne speru ljagu grijeha slijede različite kazne u vječnosti. Do časa smrti postoji nada u Božju milost; od nje se odvrćaju jedino samoubojice, jer svojim činom prekidaju vezu s Bogom i vezu s milošću i oprostom - sami su sebi odredili najgoru kaznu.

³² Makar to i ne bilo posve gramatički ispravno s današnjega stajališta.

virgo, djeвица koja je rodila Spasitelja; *virga* je zelena, to je mladića iz koje je izrastao spas svemu svijetu - *virga* je slika za *viriditas*, zelenu snagu svega živoga, životni sok koji kao "zelenost" prožimlje sva bića. Ta je riječ njezin neologizam i jedan je od središnjih pojmova njezine misli, od prirodnofilozofijskih djela do teologije. I drugim svojim jezičnim inovacijama ili sintagmatskim kombinacijama ostvaruje pjesnički, emotivni dojam (katkad gotovo ludički) kojim nastoji čovjeku dublje u srce usaditi pouku i "točnije" izraziti svoj pogled.³³ Ne možemo govoriti o sustavnu nastojanju oko *formiranja terminologije*, ali je Hildegarda nedvojbeno nastojala razbiti skućeni okvir postojećih riječi kako bi svojim neologizmima ili sintagmama bolje iskazala sadržaj i poruku - tu se opet sastaju jasno i nejasno, a to je uvijek izazov za čitatelja.

3. SCIVIAS - *UIDI QUASI* KAO MOST MEĐU SVJETOVIMA

Pojednostavnjeno rečeno, srednjovjekovna je misao smatrala kako čovjek, kao stvoreno biće, o Bogu može govoriti samo na "preneseni način",³⁴ tj. slikovito i u metaforama. Po Anselmu iz Canterburyja, koji se naslanja na Augustina, ljudski izrazi mogu biti tek *similitudo* ili *imago* pojavnosti o kojoj se govori, pri čemu je *similitudo* između transcendentnoga i tvarnoga, ovozemaljskoga zapravo temeljni odnos za razumijevanje.

Hildegardine su vizije pisane s istančanim nadahnućem i bogatim slikama i simbolima koji su kadšto teško razumljivi. Vizije su joj, međutim, sasvim jedinstvene u srednjovjekovnoj tradiciji i po tome sama promišlja i meditira ono što je vidjela i čula (slike, riječi Živoga Svjetla koje joj se obraća). Tako stvara poseban kaleidoskopski dojam, ili pak zaista panoramsku vizuru, kroz koju se katkad nije lako "duhom kretati" i razumijevati - zato dijeli pojedine vizionarske odsječke u pod-odsječke kao duhovna *loca* na kojima je moguće zastati i promišljati, naučiti, doživjeti koju emociju. Stoga ne čudi da je SC nastajalo kroz dulje razdoblje, otprilike između 1141. i 1151. godine. Ona daje podrobno tumačenje viđenoga (često piše "Quod dicitur...", "et quod significat", "Quomodo?", "Quid est hoc?", "Hoc tale est", ili "quod est"). Nadalje interpretira svoje vizi-

³³ O Hildegardinim inovacijama i idiosinkrazijama na području leksika, semantike, ali i teološke misli usp. predgovor izdanju LDO, str. XXVIII-XXXV. Peter Dronke ističe: "nothing in earlier tradition could prepare us for Hilegard's spectacular expressions in the LDO" - *Hildegardis Bingensis Liber divinatorum operum* 1996., XXXI.

³⁴ Zátonyi, *Vidi et intellexi...*, 2012., 256.

je na više razina i redovito ih dovodi u vezu sa Svetim Pismom, pa ne čudi što neki istraživači viziju SC zovu upravo *traktatom*.³⁵ To je veoma zanimljiv postupak: ona odabire citat iz Biblije koji komentira, razlaže ga kao u kakvoj homiliji, a sve u vezi s *vlastitom ishodišnom vizijom*. Naime, svi ti citati pomažu joj da potkrijepi ono o čemu pripovijeda i što opisuje, ali također dodaju teološku "težinu" njezinu izlaganju.³⁶ Međutim, kadšto tumači odabrani biblijski odlomak, piše kratku egzegezu ili homiliju kao "potpoglavlje" vezano uz njezinu viziju, obično nakon sintagme "Quod dicitur". Takav postupak je izrazito neuobičajen za literaturu vizija, ali u Hildegardinu kreativnom kozmosu ne čudi, uzme li se u obzir da je napisala i tekst poznat pod naslovom *Explanatio quorundam Evangeliorum* (između 1158. i 1163.).³⁷

Njezin književno-hermeneutički postupak može se ilustrirati na temelju njezina najopsežnijega vizionarskoga djela SC, u kojemu na početku stoji zgusnuta, bujnim slikama ispunjena vizija - a na to se, tj. na pojedine slike i sintagme - nadovezuje tumačenje glasom Živoga Svjetla, te Hildegardinim promišljanjem viđenoga. Nije stoga začudno da su neki odsječci naslovljeni kao "similitudo" ili "comparatio": ne samo kao usporedbe ili kao književni trop. Uvijek piše da je vidjela obličja (npr. ljude, zgrade, životinje, šume i polja), *uidi quasi* - dakle, nešto "poput" ili "nalik" onome što ljudski jezik može izraziti a osjetila prihvatiti... Možda uporaba pojmova u naslovima ili zaglavljima potpoglavlja vizija, a koji su vezani uz retoriku (npr. *similitudo*, *exemplum*, *parabola*) nije u nje uvijek dosljedna. Međutim, dosljedan jest postupak povezivanja teološkoga razmatranja, s brojnim citatima iz Svetoga Pisma, te s književno-poetskim nadahnućem u narativnim i pjesničkim sekvencijama. Na kraju djela pojavljuju se i personificirane vrline koje u stihovima slave Boga i pozivaju čovjeka na obraćenje.³⁸ Time su od poj-

³⁵ Usp. npr. Margot Fassler, Allegorical Architecture in Scivias: Hildegard's Setting for the Ordo Virtutum, *Journal of the American Musicological Society*, 67, 2 (2014.), 317-378.

³⁶ Valja makar usput spomenuti i brojne citate ili reminiscencije na teološka djela koji se mogu prepoznati u njezinim vizijama - ona su posebice istaknuta u kritičkim izdanjima LVM i LDO.

³⁷ To je djelo dosad slabije proučeno, a riječ je o 58 homiletskih tekstova vezanih uz 27 nedjeljnih evanđeoskih perikopa. To djelo baca svjetlo na njezinu egzegetsku metodu; valja istaknuti kako se i ovdje Hildegarda ne poziva na vlastitu učenost, nego na "divina inspirante gratia". - Usp. *Hildegardis Bingensis Opera minora*, 2007., 135-333.

³⁸ Usp. Barbara Newman, Poet: Where the Living Majesty Utters Mysteries, *Voice of the Living Light. Hildegard of Bingen and her World* (ur. B. Newman), California University Press, Berkeley - Los Angeles - London, 1998., 176-192; Peter Dronke,

movi i načela stvorene *personae*, Hildegarda im je dala glas kojim tvore suzvučje (*symphonia, harmonia*) kroz koje čovjek može lakše spoznati Istinu, baš kao što ju je vizionarka sama "bez teškoća i oklijevanja razumjela".³⁹ Premda ih je pisala prvenstveno za liturgijsku svrhu, indikativno je da je upravo *stihove* umetnula na kraj vizije, kao oblik koji najsnažnije i nadahnuto ističe njezine temeljne misli i poruke. Upravo poezija, stihovi omogućuju Hildagardi da poveže promišljanje/teologiju i estetski izričaj/užitak, da premosti jaz među njima. Stihove je smjestila na kraj vizije kao na pojačano, istaknuto mjesto koje se tematski dotiče Kraja Vremena i otkupljenja opravdanih, raskajanih duša, a upravo u stihovima progovara ju personificirane vrline⁴⁰ - one se upravo "pred-stavljaju" vlastitim govorom, svojim riječima i mislima. To međutim nije samo dramatičan slijed monologa i dijaloga (s uplašenom dušom, pa čak i s đavlom), nego i tu se iščitavaju teološke poruke.

Svaku viziju u djelu SC slijedi po dvadesetak (a katkad i više) odsječaka ili odlomaka (svaki ima i svojevrsni naslov) u kojima razrađuje viđeno, daje tumačenja, pridodaje nove kratke priče i redovito ih dovodi u vezu s Biblijom. Ti su odsječci po sadržaju, modusu (stilu) te književnom obliku međusobno različiti - od kratkih, šturih primjera bez naracije, do opsežnijih kratkih formi (alegorija, prenje/dijalog, čak poezija). Vizije pojedinih od triju dijelova SC različite su po opsegu, mogu imati od 14 do čak 102 odjeljka, svaki sa svojim kratkim naslovom koji funkcionira kao paratekstualni element-poveznica među tim odsječcima i kao poveznica s ishodišnom Hildegardinom vizijom.

Kao tipičan primjer može se letimično prikazati sadržaj i građa treće vizije prvoga dijela SC (I, 3, 1 - 31). U njoj se iscrpno opisuje viđenje začudnoga velikog, tamnog jajeta⁴¹ okruženoga različitim

Poetic Individuality in the Middle Ages. New departures in Poetry 1000-1150, Westfield College - University of London, London, 1986., 150-179.

³⁹ "absque difficultate tarditatis intellexi" - *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 629.

⁴⁰ Hildegardine se *virtutes* kadšto prevode i s "Gotteskräfte", tako npr. na pojedinim mjestima Zátonyi. Dakle, to nisu samo vrline, nego su i personificirane "Božje sile" ili "snage" kojima vizionarka kao da nastoji "opisati" ili "odrediti" Boga kako bi bio ljudima razumljiviji; tako je smatrao i Majmonid. - Usp. o njegovoj misli David Luscombe, *Medieval Thought*, Oxford University Press, Oxford - New York, 1997., 72-73. U Hildegarde vrline za sebe kliču u harmoniji kako su u Bogu i u njemu ostaju, služe Kralju svih Kraljeva i odvajaju zlo od dobra ("Nos uirtutes in Deo summus/et in Deo manemus;/ regi regum militamus/et malum a bono separamus" - usp. *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 621).

⁴¹ "Post haec uidi maximum instrumentum rotundum et umbrosum secundum similitatem oui..." - *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 40.

svjetlosnim fenomenima (obično vatrenim kuglama), munjama i vatrom, potresima i raznim snažnim vjetrovima, a tu je i jedna od omiljenih Hildegardinih metafora: *brdo*, *planina*. To je zapravo simbolična slika svemira u kojoj se kroz vatru, eter, oblike kao što su jaje ili brdo odražava nevidljivi i nespoznatljivi Bog. Vatra ima dvostruko značenje: s jedne strane, to je Sunce koje je granulo rođenjem Spasitelja, a s druge strane odnosi se i na kazne grješnicima. Tri "planeta" koje Hildegarda vidi odražavaju Sveto Trojstvo, Mjesečeva kugla znak je Crkve, dok druga svjetla označavaju Stari i Novi Zavjet, proroke i sva dobra učinjena u duhu vjere. Voda pak simbolizira krštenje. No, tu su i tamne sfere i zastrašujući prostori koji su ispunjeni đavoljim napastima. Čovjek je nakon praroditeljskoga pada htio sve podrediti vlastitim prohtjevima, pa je skrenuo iz svjetla u tamu. No, zadnju riječ u viziji ima Božje milosrđe koje će spasiti svakoga pokajnika i nagraditi svakoga tko slijedi put svjetlosti - poniznosti, ljubavi i svetosti. Na tu se viziju nadovezuju tumačenja koja počinju tvrdnjom da se kroz vidljivo i prolazno očituje ono što je nevidljivo i vječno - dakle, kao da je tvarni svijet odraz, zrcalo ili *similitudo* onoga što je onkraj čovjeka, što je transcendentno; upravo je *quasi*. Sve što je vidjela razrađuje u pojedinim obrojčanim odsječcima, primjerice svjetlosne pojave dovodi u vezu s nebeskim tijelima, suncem i planetima, s prirodnim pojavama kao što su zora i sumrak, a sve s biblijskim citatima i sintagmama slobodno uklopljenima u vlastite rečenice. No, Hildegarda katkad najavljuje biblijski navod, a onda ga uvijek razlaže: s jedne strane ga dovodi u vezu sa svojom vizijom, a s druge strane izvodi i kraću homiliju.⁴² Nadalje upozorava protiv lažnih proroka, astrologa i vidovnjaka koji su podložni đavoljim prevarama i ljude obmanjuju magijom, pa to pojačava riječima iz Evanđelja,⁴³ da bi u jednom odsječku poučni modus prešao u izravno obraćanje čovjeku koji vjeruje gatanjima pa se lažno raduje ili tuguje govoreći: "'ach, moriar' uel 'wach, vivam' aut 'heu, quanta infelicitas' seu 'wach, quanta prosperitas mea est!'"⁴⁴ Tim uzvicima razbija se monotonija pripovijedanja, a zanimljivo je da uvijek rabi uzvike iz raznih jezičnih sfera (njemački, latinski). Na osudu đavoljih prijevara nadovezuje se odsječak "*Parabola de eadem*

⁴² Primjerice I, 3, 37 odnosi se na Dj 1,9: "VERBA ACTUS APOSTLORUM AD IDEM. Videntibus illis eleuatus est, et nubes suscepit eum. Quod dicitur..." - usp. *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 24. Isti postupak primjenjuje kad navodi Ps 8,6-7 pa ga tumači.

⁴³ Scivias I, 3, 21: "VERBA EVANGELII. Erunt signa in sole et luna et stellis. Quod dicitur..." - usp. *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 51, a odnosi se na Lk 21,25.

⁴⁴ *Nav. dj.*, 52.

re". Glas Živoga Svjetla izlaže jednu od varijacija omiljene srednjovjekovne teme "gospodar i sluga" (rex et famulus): moćan gospodar/vladar imao je mnogo slugu i svakome je od njih dao oružje protiv nevoljkosti i lijenosti; slijede njihovi razgovori i odluka nekih slugu da ne će slijediti gospodara nego jednoga putujućeg zabavljača (*illu-sor*) koji je naišao. Drugi ih prekoravaju i ostaju vjerni gospodaru koji u zaključnom monologu grdi neposlušne, ali im ostavlja slobodu da idu za zabavljačem - ta, oni umiju razlučiti zlo od dobra. Potom slijedi postupna alegoreza isripovijedanoga, "quod dicitur". Gospodar o kojem je riječ jest svemogući Bog; oružje je razbor; zabavljač je đavao; tko ne želi slijediti Boga nego đavolje laži (*magis deceptiones antiqui seductoris*)⁴⁵ bit će odbačen i kažnjen. Pouka jest: ljudi imaju slobodnu volju i to je njihova snaga, ali oni se često odvrću od dobra i od Boga pa ih on zaziva: "Oj ludo, tko sam ja? Očito najviše dobro."⁴⁶ Na kraju toga odsječka/potpoglavlja nadovezuje se izravno obraćanje Boga (!) kao lika i aktantskoga subjekta (a ne samo pošiljatelja) koji kaže: ja ne želim da me ljudi preziru jer bi me u svojoj vjeri trebali poznavati. No, ako krenu za đavlom, zaslužiti će kaznu. Na to se pak nadovezuje odlomak o jarcu, jelenu i vuku kao "*Similitudo* de haedo et cervo et lupo" (I, 3, 29), a zatim poredba s liječnikom "*Comparatio* de medico" (I, 3, 30). U potonjem Živo Svjetlo/Bog govori kako je ono najveći liječnik protiv svih bolesti. Duhovito kaže kako i liječnik za liječenje teških bolesti traži srebro i zlato, pa tako čini i Ono: za izlječenje lakih grijeha dovoljne su suze, uzdasi i djela milosrđa; za izlječenje teških grijeha Bog daje pokoru, ali i svoju milost i vječni život. Đavao je na početku povijesti ljudskoga roda sve prevario kroz ženu - no, Bog je spas poslao upravo kroza ženu koja je rodila Njegova Sina. Cijela ta vizija završava citatom iz Biblije, naime iz Ivanove poslanice (1 Iv 3,8) te izravnim obraćanjem primateljima da to što su čuli ili čitali često kušaju u svojim srcima i uznastoje razumjeti. Ta je metafora hranjenja odjek redovničke tradicije *ruminatio*.

Već je spomenuto da nije sasvim jasno po kojem kriteriju Hildegarda rabi književne ili žanrovske termine kao *parabola* ili *similitudo*, ali je vidljivo da se kroz cijelo djelo trudi oko varijacija i povezivanja. Među trima "pričicama" umetnutima u ovu viziju postoje tematske veze: zli sluga iz parabole slijediti će putujućega zabavljača, kao što će ovca iz *similitudo* slijediti ne pastira, nego vuka - oboje je pogriješilo i zato će snositi posljedice. Jelen iz *similitudo* moćnim će rogovljem probosti jogunastoga jarca, kao što će

⁴⁵ Nav. dj., 54.

⁴⁶ "O stulte, quis sum ego? Uidelicet summum bonum." - Nav. dj., 57.

Bog u *comparatio* grješniku dati tešku pokoru. Usporedbe i paralele s popularnom književnom temom, sa životinjskim svijetom i sa svakodnevicom odabrane su svjesno s namjerom da se tekst oživi, dramatizira, ali i da se poruka ilustrira. Obje navedene priče tematiziraju čovjekovu slobodnu volju i opredjeljivanje za dobro ili zlo, s time da *parabola* zahtijeva duže i dublju analizu, "korak po korak". Dok su *similitudo* i *parabola* vezani uz mogućnost izbora, dotle *comparatio* progovara o onima koji su već odabrali - odabrali su krivo, pali su u grijeh, pa je njima potreban liječnik i "terapija", tj. pokora.

Tumačenje, razlaganje slika kroz druge slike (kako je već rečeno), bitna je odlika Hildegardina književnoga i hermeneutičkoga postupka. Hildegarda se u SC istovremeno ostvaruje i kao književnik i kao teolog, stoga koristi pojmove ("termine") iz retorike tako da se oni odnose više na teološki aspekt, nego li na književni, tj. jezično-kompozicijski. Dakle, izrazi kao *comparatio*, *parabola*, *similitudo* odnose se više na dio hermeneutičkoga razlaganja, a ne toliko na malu književnu formu ili na stilsku figuru. Ona te paratekstualane signale u podnaslovima koristi dosta slobodno u smislu da ne slijedi neki kanon ili pravilo podjele malih književnih žanrova. Međutim, usprkos tomu, i tu se prepoznaje temeljna postavka kršćanskoga poimanja svijeta: Bog je stvorio čovjeka *ad imaginem et similitudinem suam*.⁴⁷ Zato se čovjek nalazi u središtu svijeta kao najsavršnije Božje stvorenje - ali odnos s Bogom može se riječima (i ograničenim ljudskim umom) svesti tek na korištenje poredaba, primjera i slika/metafora. Dakle, ona oblikuje SC tako da ga dijeli u cjeline koje jesu na neki način same sebi dostatne, zaokružene, ali su bitno povezane s drugima i s njima se nadopunjuju. U okviru cjeline SC jasno se prepoznaje *namjera* da pouči i oprimjeri, upravo da *predoči* (slike iz prirode, usporedbe i sl.), ali da također prekine jednu vrstu diskursa i zamijeni je drugom, da potakne primateljevu pažnju, da oživi i produbi svoj hermeneutički postupak. To je sve u skladu s tradicijom "performativne alegoreze" u smislu emocionalnoga čitanja, jer alegorija može potaknuti neku vrstu unutarnje dramatizacije pročitannoga teksta u duhu primatelja (čitatelja ili slušatelja). Međutim, *zašto* Hildegarda odabire pojedini *izraz* (da ne kažemo "termin", sad *exemplum*, sad *comparatio* ili *similitudo*) ipak nije sasvim jasno.

Na izvorišnu viziju, tj. maštovit i iscrpan opis onoga što je vidjela, nastavlja se - ponavljamo - alegoreza, redovito s navođenjem

⁴⁷ Usp. *nav. dj.*, 32.

biblijskih citata i Hildegardinih kraćih homiletskih tekstova koje opet uvijek dovodi u vezu s polaznom vizijom, a na kraju je istaknuta moralna pouka za primatelje koji su pozvani to što su čuli ili pročitali zapamtiti, promišljati i svojim životom nasljedovati - upravo, otjeloviti pročitano.⁴⁸ Osim citata iz Biblije, u toj se viziji navode i dijelovi (cijele rečenice ili samo sintagme) iz djela crkvenih autoriteta i starijih teologa - doduše, bez navođenja izvora. Prepoznaju se tu primjerice i "Pravilo sv. Benedikta", ali i citati iz opusa Grgura Velikoga, Bede Časnoga, Gracijana, pa čak Eurigene, te dijelovi antifona, odlomci iz sakramentalna i (liturgijskih) molitava.⁴⁹ I to svjedoči (makar neizravno) o Hildegardinoj lektiri i načitanosti.

Stilski postupci koje Hildegarda često koristi prepoznaju se na raznim razinama, od fonološke i leksičke, do sintaktičke.⁵⁰ To su, primjerice, metafore, antiteze, uporaba pridjeva kao simbola; postupak dijalozizacije, pitanje i odgovor; mijenjanje pripovjedne perspektive (sveznajući odmaknuti pripovjedač - autorski pripovjedač u izravnom obraćanju); igra riječima (anominacija); česte dijade (bilo kao antiteze, bilo kao pojačajna ili objasnidbena sinonimika) i trijade. Metafora se u Hildegardinim vizijama (i ne samo u njima) ostvaruje i na razini pojedinih riječi (npr. *viriditas*), ali i na razini diskursa, tako da stvarajući parafraze ona postiže interakciju između ljudske "percepcije svijeta" i njegova razumijevanja. Omiljena joj je i igra riječima, pa gdje gdje neki pojam ili neku riječ varira u raznim kontekstima, dajući joj uvijek nove značenjske nijanse. Imenice vezane uz đavolje djelovanje na čovjeka su dojmivi, poetični, preneseni, ali su i duboko promišljeni (*suasio*, *suggestio*, napose *sufflatio diabolica*: đavao stalno nešto šapuće čovjeku, dašće mu u uho kako bi ga odvratio od dobra puta, a sve potajice, skriveno, neprimjetno). Mjestimice joj je proza izrazito ritmizirana. Paralelizmi i ponavljanja na raznim razinama, od fonologije (npr. aliteracije) do sintakse (npr. iteracija). Poticajne su i njezine jezične inovacije, npr. riječ *viriditas*, ali ona i već poznatim riječima i pojmovima daje nove značenjske nijanse, npr. pojmovima *discretio* i *rationalitas*.⁵¹

⁴⁸ "The resulting interaction of senses, intellect, and text produces an 'incarnational' experience: inscribed in the memory through oral and aural repetition, the words become flesh. Ideally, they then express themselves in virtuous acts." - Anne Bartlett Clark, *Miraculous Literacy and Textual Communities in Hildegard of Bingen's Scivias*, *Mystics Quarterly*, 18 (1992.), 2, 51.

⁴⁹ Usp. izdanje *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 39-59.

⁵⁰ Usp. Dürriegl, *Sveti Benedikt...*, 2018., 20-23; Dronke, *Poetic Individuality...*, 1986., 150-179.

⁵¹ Usp. *Hildegardis Liber divinatorum operum*, 1996., XIII-XXXIV; *Hildegardis Liber vite meritum* 1995., XXXI-XXXVII.

ZAKLJUČNI POGLED

Na temelju izloženoga moguće je zaključiti kako su Hildegardine vizije u svojoj ukupnosti na određen način *quasi*, *uelut* i *similitudines*, tj. manje ili više razumljive slike, usporedbe i paralele preuzete iz svakodnevnoga života, iz prirode i iz Svetoga Pisma. Međutim, ona te izraze koristi katkad i kao retoričke termine, nevezane isključivo uz hermeneutičko razlaganje. Već *prva vizija* njezina prvijenca SC počinje ovom formulacijom: “*Vidi quasi...*” (“Vidjeh /nešto/ poput, nalik kao”). Čovjek ne može do kraja spoznati sebe niti svijet, ali ipak nosi u sebi odraz neba i zemlje: “*similitudinem caeli et terrae continet homo in se*”.⁵² Tu sličnost, odraz, to “otprilike” (možda čak i tu refleksiju) Hildegarda nastoji shvatiti i iskazati riječima u svojim osebujnim vizijama.

Pojam *similitudo* sam po sebi najavljuje približavanje kroza sliku, kroz poredbu, kroz nešto što je publici poznato kako bi se sadržaj i pouka učinili jasnijima. Međutim, kod Hildegarde to ide i drugim pravcem, jer uvijek u *similitudines*, *parabola*e i *comparationes* ona otvara nove slike koje pak bude nove asocijacije. Valja upozoriti na još jednu bitnu značajku Hildegardina odnosa prema vlastitu viđenju: uvijek kad opisuje svoje vizije ona rabi izraze kao *quasi*, *velut*, *assimilabatur...* Sve je zapravo usporedba, nešto “nalik” ili “poput”; zato su vrlo česti izrazi kao npr. *apparebant*, *manifestatur - sicut*, *quasi*, *uelut - imago*, *figura*, *signum*. Ona i ne može gledati drukčije nego kroza slike, takav je ograničeni ljudski um - pa shodno tome ljudski jezik ne može izraziti transcendencije drukčije nego li kroz usporedbe, primjere, slike... U tu se jezičnu ali i misaonu potku djela dobro uklapa i izraz *similitudo*: Božje se tajne može gledati samo “quasi” (poput) a isto tako se o tome može *govoriti/pisati* “otprilike”.⁵³ Tako se omogućuje i onima koji su daleko od vizionarskoga doživljaja, i onima koji su daleko od dubokoga promišljanja o svijetu i povijesti, da razumiju ono o čemu Hildegarda pripovijeda i ono što poučava. To je postupak koji i primatelja na neki način potiče da ponuđene slike zamišlja, pounutrašnjuje ih i tako meditira. Rekla bih da je za nju poredba ne samo mikrostruktura stila, nego i način pisanja te gledanja na svijet; to je *most između duhovnoga i tvarnoga*. Metaforičko izražavanje kao spajanje, kao stvaranje uvijek novih odnosa i poveznica u Hildegardinu je stvaralaštvu vrlo važno, jer stavom da *uidi quasi* zapravo nudi novu, vrlo poticajnu podlogu za promišljanje i shvaćanje Boga, čovjeka i sve-

⁵² Tako piše u SC II, 1, 2 - usp. *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 45.

⁵³ Usp. detaljno o tome u Zátonyi, *Vidi et intellexi*, 2012. s opsežnom literaturom.

ga stvorenja. Isto tako, tumačenje nije nikad pojednostavnjivanje, naprotiv - ono je širenje horizonta razumijevanja, produblјavanje, poticanje primatelja na razmišljanje, sve ono što smo već nazvali *očudrjerjem*.⁵⁴ U tom se postupku stvaraju poveznice, nude "prenesena značenja" kroz poredbe, metafore, simbole, pa i kroz alegoriju. Pritom rabi slike iz svakodnevice, iz prirode a i iz Biblije (npr. Samson). Takav postupak ima dvojako i dvosmjerno djelovanje: s jedne strane objašnjava i čini razumljivijom poruku koju želi prenijeti; s druge pak strane očudnjenje potiče primatelja na razmišljanje i dešifriranje, u njemu budi nove osjećaje. *Intentio auctoris* jest otkrivanje kroz zakrivanje i očudnjenje. Takav Hildegardin postupak doista od primatelja zahtijeva *ruminatio* tj. emocionalno i intelektualno "prožvakavanje" teksta kako bi se on usvojio, te bi tako nahranio duh i dušu i time dobio snagu za pozitivan obrat u životu. I ne samo to - Hildegarda stalno poziva primatelje da se dive, da se čude Bogu Stvoritelju, da ga u zahvalnosti neprestano slave, te da svojim životima zaista nastoje biti njemu na priliku (!).

Poetičnim, nadahnutim jezikom s bujnim metaforama Hildegarda ne samo da nastoji oko kvalitete *decorum* SC, već takvim biranim riječima i sintagmama *evocira* (!) teološke i filozofske nijanse koje se mogu povezati s viđenim/opisanim/isripovijedanim, ali se mogu povezati i s teološko-filozofskim kategorijama koje se odnose na narativni sadržaj. Dakle, u nje je kadšto naglasak na *implikaciji* a ne na izravnom tumačenju, definicijama i didaktičnosti - i opet je to značajka *očudrjerja* kojim kroz poetski izričaj uvlači primatelja u dublji i intenzivniji (unutarnji) dijalog sa sadržajima vizije SC. Hildegarda namjerno odijeva viziju u estetsko uznačenje - ali to ne umanjuje autentičnost doživljaja ili dubinu teološkoga komentara. Od modusa najviše je opisa i tumačenja, manje je naracije, a prisutan je i dijalog te stihovi. Tako je kretanje kroz ovu viziju katkad valovito, a katkad spazmodično. Stihovi na kraju SC stavljeni su tamo jer su više ritmični i eufonični od proze, a i zato što je tu misaoni vrhunac djela. Sva stilska sredstva koja pomno odabire⁵⁵ djeluju kao pojačajno sredstvo koje primatelju pomaže jer je time pozvan gledati s Hildegardom i čuditi se, diviti se, pitati se... Stil nije samo ukras nego je i nositelj Hildegardine duboke uronjenosti u Sveto Pismo. Hildegarda u svojim vizijama, osobito u SC, duboko povezuje teologiju (egzegezu i moralnu pouku, kadšto kratku

⁵⁴ Usp. Marija-Ana Dürriegl, *Varietas delectat - novi pogled na jedan hrvatskoglagoljski tekst*, *Croatia*, 41 (2017.), 25-41.

⁵⁵ Iako se kod prvoga čitanja stječe dojam nasumičnosti i nekoherentnosti.

homiliju) i književnost.⁵⁶ Vizija je i psihosomatski doživljaj i književni žanr - ono što se može iščitati iz Hildegardina djela jest važnost *viđenja, promatranja, zrenja*; ona nije samo *gledala* nego je uistinu *vidjela*, jer se na ishodišni doživljaj, na slike, nadovezuje kontemplacija, promišljanje, ali s osobnim umjetničkim nadahnućem. Teološko promišljanje i izlaganje odjenuto je u osebujnu književnu formu. Tumačenje je uvijek povezano s pripovijedanjem: ta se dva modusa miješaju - a sve je niklo na agaru benediktinske duhovnosti i tradiciji *lectio divina*.⁵⁷ Također, kod Hildegarde su uvijek povezane imaginacija i kontemplacija, fabula, dijalog, opis i egzegeza. Ponavljamo: Hildegardina promišljanja nerijetko prelaze u dijalog, u dramatsko, pa se tako miješa pripovijedanje u trećem licu s govorom likova, a kadšto Hildegarda od pripovjedača postaje tumač u trećem licu (ne samo glas Boga tumači), a katkad kao autorski pripovjedač izravno poziva i upozorava primatelje. Takav bi se postupak mogao nazvati *specifičnim višeglasjem*,⁵⁸ pri čemu je temeljni izvor i uvir uvijek glas Živoga Svjetla koje govori svetici, tj. glas Božji.

Spajajući različite diskurse, Hildegarda kreira neobičan hermeneutičko-poetski svijet u okviru žanra srednjovjekovnih vizija, što je jedinstveno ostvarenje i u području teologije i u području srednjovjekovne književnosti. Time je dala nezaobilazan biljeg tradiciji europske benediktinske duhovnosti.

SAINT HILDEGARD OF BINGEN - LITERATURE AND THEOLOGY IN VISION

Summary

All of Hildegard's works derive inspiration from the Rule of St Benedict. Throughout a large part of her adult life Hildegard was well respected, but after her death interest in her opus diminished. She was "rediscovered" in the 20th century as an author whose work - literature (prose, verse, morality-play), theology, music, natural philosophy - tends to touch the modern reader as a very individual, creative fusion of poetic inspiration and theological depth. She views the created universe as one, as the work of God in which

⁵⁶ U pojedinim tumačenjskim odsječcima zatječu se i vrijedna (i opet katkad individualna) prirodnofilozofijska promišljanja.

⁵⁷ Usp. bilješku 26.

⁵⁸ Dakako, ne u suvremenom, bahtinovskom smislu.

man (homo) has a special place. He is God's "plenum opus", body, soul, spirit and senses and is called upon to be God's "operarius", i.e. His helper in shaping the history of the created world. She forges ever new connections and relations between the material world and the transcendent, immortal spheres. Perhaps the most poignant works in which this interplay is thematised are her visions, particularly the book "Scivias" (written between the years 1141 and 1151). It is a very complex work, comprising genres such as vision, contrast/debate, questions and answers, tract and sermon, as well as different discourses (narration, description, dialogue, edification, exegesis, commentary, even verse). Literature and theology coexist in all Hildegard's visions, perhaps most prominently in "Scivias", one stems from the other and they cannot be separated. Therefore, her visions are characterized by a specific polyphony or consonance (symphonia) of various genres and modes. That is arguably the most unique feature of "Scivias", the mixture of poetry, (literary) vision and theological treatise. In that respect "Scivias" is particular among the preserved medieval texts: no vision is so profoundly theological, nor is any treatise so poetic and aesthetically imaginative. The interplay of different modes, discourses and subject-matter has great appeal to the modern recipient, but at times proves to be demanding and somewhat unusual reading.

The simile is one of the most commonly used stylistic features, as well as antithesis. Her theology is pictorial, since she uses images from everyday life, nature and the Holy Scriptures to convey the message pertaining to the Truth, which is revealed to her in visions by the voice of the Living Light, i.e. by God himself. And since human language is limited, just as is the human mind and reason, Hildegard is compelled to use comparisons and similes (she often uses expressions such as quasi, velut, imago, forma, apparent) that function as a bridge between the physical reality and the transcendental.

Keywords: Hildegard of Bingen, vision, poetics, treatise, hermeneutics